

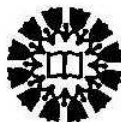
۱۵۱۱۲۴

نقش برجسته‌های ساسانی

دکتر سید رسول موسوی حاجی
میرزا اکبر سرفراز

تهران

۱۳۹۶

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: موسوی حاجی، سید رسول، ۱۳۴۶-

عنوان و نام پدیدآور: نقش برجسته‌های ساسانی / سید رسول موسوی حاجی، علی اکبر سرفراز.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: چهارده، ۲۸۸ ص.: مصور (بخشی رنگی)، جدول.

فروست: «سمت»؛ ۲۰۴۹. باستان‌شناسی؛ ۷۸.

شابک: ۷-۰۴۰۳-۰۲-۶۰۰-۹۷۸-۱۹۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Seyyed Rasool Mousavi Haji, Ali Akbar Sarfaraz.
Sassanian Rock Reliefs.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: نقش‌های برجسته ساسانی

موضوع: Relief (Sculpture), Sassanids

موضوع: نقش‌های برجسته باستانی — ایران

موضوع: Relief (Sculpture), Ancient Iran

شناسه افزوده: سرفراز، علی اکبر، ۱۳۰۶-

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی.

The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAMT), Institute for Research and Development in the Humanities.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ / م ۱۲۸۰ / ن ۱۲۸۰

رده‌بندی دیوبی: ۴۰۹۵۵ / م ۱۲۸۰ / ن ۱۲۸۰

شماره کتابشناسی ملی: ۶۳۷۳-۶۵۰۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

نقش برجسته‌های ساسانی

دکتر سید رسول موسوی حاجی (عضو هیئت علمی دانشگاه نندران) و علی اکبر

سرفراز

چاپ اول: بهار ۱۳۹۶

تعداد: ۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ: گلها (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۱۹۰۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از هدف‌های مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاه‌ها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسئل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گام‌هایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می‌کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها» را به این اختصاص داد «سمت» نامیده می‌شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعدد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم پردازد و در رشته‌های مختلف علوم انسانی، سالیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و استادان، نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن باید به تدریج و به واسطه انتقادات و یادآوری‌های پیاپی ارباب نظر به دست آید. انتظار دارد که این بزرگواران از این همیاری و راهنمایی دریغ نورزند و با پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته باستان‌شناسی به عنوان منبع اصلی درس «باستان‌شناسی ساسانی» در مقطع کارشناسی به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
هشت	فهرست جدول‌ها
نه	فهرست شکل‌ها
۱	پیشگفتار
۷	فصل اول: نگاهی کلی به محال‌های نقش برجسته‌های ساسانی
۷	۱-۱ تنگاب فیروزآباد
۸	۲-۱ نقش رجب
۹	۳-۱ نقش رستم
۱۰	۴-۱ تنگ چوگان بیشاپور
۱۱	۵-۱ تنگ قندیل
۱۱	۶-۱ گویوم
۱۲	۷-۱ برم دلک
۱۲	۸-۱ سرمشهد
۱۳	۹-۱ سرآب بهرام
۱۳	۱۰-۱ دارابگرد
۱۳	۱۱-۱ سلماس
۱۴	۱۲-۱ شهر ری
۱۴	۱۳-۱ طاق بستان
۱۵	۱۴-۱ رگ بی‌بی
۱۶	فصل دوم: نقش برجسته‌های ساسانی با موضوعات مذهبی
۱۶	۱-۲ صحنه تاج‌ستانی از اهورامزدا
۱۶	۱-۲-۱ نقش برجسته اردشیر بابکان در نقش رجب

- ۲۶ ۲-۱-۲ نقش برجسته اردشیر بابکان در تنگاب فیروزآباد
- ۲۹ ۲-۱-۳ نقش برجسته شاپور اول در نقش رجب
- ۳۴ ۲-۱-۴ نقش برجسته پیروز اول در طاق بستان
- ۴۷ ۲-۲ صفحه تاجستانی از آناهیتا
- ۴۷ ۲-۲-۲ نقش برجسته نرسه در نقش رستم
- ۵۴ ۲-۳ صفحه نیایش
- ۵۴ ۲-۳-۲ نقش برجسته بهرام دوم (۹) در برم دلک
- ۵۹ ۲-۳-۲ نقش برجسته بهرام دوم در گویوم
- ۶۱ پیوسته های فصل دوم
- ۶۵ فصل سوم: نقش برجسته های ساسانی با موضوعات غیر مذهبی
- ۶۵ ۳-۱ صفحه برداشته
- ۶۶ ۳-۱-۱ نقش برجسته اردشیر بابکان در فیروزآباد
- ۷۵ ۳-۱-۲ نقش برجسته بهرام دوم در نقش رستم
- ۷۷ ۳-۱-۳ نقش برجسته بهرام دوم در نقش رستم
- ۸۰ ۳-۱-۴ نقش برجسته شماره ۱ بهرام (چهارم) (۹) در نقش رستم
- ۸۲ ۳-۱-۵ نقش برجسته شماره ۲ بهرام (پنجم) (۱۰) در نقش رستم
- ۸۵ ۳-۱-۶ نقش برجسته وستم (۱۱) در ساری
- ۸۸ ۳-۱-۷ نقش برجسته پیروز اول در طاق بستان
- ۹۰ ۳-۲ صفحه پیروزی
- ۹۰ ۳-۲-۱ نقش برجسته اردشیر بابکان در دارابگرد
- ۱۱۱ ۳-۲-۲ نقش برجسته اردشیر بابکان در سلماس
- ۱۱۶ ۳-۲-۳ نقش برجسته شاپور اول در نقش رستم
- ۱۲۱ ۳-۲-۴ نقش برجسته شماره ۱ شاپور اول در تنگ چوگان بیشاپور
- ۱۲۷ ۳-۲-۵ نقش برجسته شماره ۲ شاپور اول در تنگ چوگان بیشاپور
- ۱۲۹ ۳-۲-۶ نقش برجسته شماره ۱ بهرام دوم در تنگ چوگان بیشاپور
- ۱۳۲ ۳-۲-۷ نقش برجسته شماره ۲ بهرام دوم در تنگ چوگان بیشاپور
- ۱۴۲ ۳-۳ صفحه خانواده گي
- ۱۴۲ ۳-۳-۱ نقش برجسته شاپور اول در تنگ قنديل
- ۱۴۷ ۳-۳-۲ نقش برجسته بهرام دوم در برم دلک
- ۱۵۲ ۳-۳-۳ نقش برجسته های شاپور دوم و شاپور سوم در طاق بستان

۱۵۶	۴-۳ صحنه شاهنشاه و درباریان
۱۵۶	۱-۴-۳ نقش برجسته شاپور اول در نقش رجب
۱۶۱	۲-۴-۳ نقش برجسته بهرام دوم در سرآب بهرام
۱۶۴	۳-۴-۳ نقش برجسته بهرام دوم در نقش رستم
۱۶۷	۵-۳ صحنه نبرد با حیوانات
۱۶۷	۱-۵-۳ نقش برجسته شاپور اول (۹) در دارا بگرد
۱۷۱	۲-۵-۳ نقش برجسته بهرام دوم در سرمشهد
۱۷۵	۶-۳ صحنه شکار ماهی
۱۷۵	۱-۶-۳ نقش برجسته شاپور اول (۹) در رگ بی بی
۱۸۱	۲-۶-۳ نقش برجسته شاپور اول در طاق بستان
۱۸۶	پی نوشت های فصل سوم
۱۹۰	فصل چهارم: نقش برجسته های ساسانی موضوعات ترکیبی
۱۹۰	۱-۴ نقش برجسته اردشیر بابکان در نقش رستم
۱۹۵	۲-۴ نقش برجسته شاپور اول در تنگ چوگان پیشانی
۱۹۹	۳-۴ نقش برجسته بهرام اول در تنگ چوگان پیشانی
۲۰۳	۴-۴ نقش برجسته اردشیر دوم در طاق بستان
۲۱۵	شکل ها
۲۶۰	جدول ها
۲۶۷	منابع جدول ها
۲۶۸	منابع شکل ها
۲۷۴	منابع

پیشگفتار

نقش برجسته‌های ساسانی جزو منابع و مآخذ بزرگ و ارزشمند دوره ساسانی به شمار می‌رود و معرزه‌های اصیلی است برای سنجیدن مدارک به دست آمده از مطالعات باستان‌شناختی و تاریخی. دستیابی به نتایج و کشفیات مهم این آثار ارزشمند نمودار بخش وسیعی از هنر، فرهنگ و روش سیاسی و مذهبی ساسانیان است؛ زیرا هر یک از آنها برای بیان انتقال یک مفهوم و واقعه‌ای صادق خلق شده است.

از آنجا که ظهور ساسانیان اهمیت خاصی در فرایند کلی تاریخ ایران دارد، لازم است وضعیت دقیق یافته‌های باستان‌شناسی، خاصه نقش برجسته‌های این دوره، روشن گردیده محتوای تاریخی آنها از مرگ تاریکی و ابهام زدوده شود. بر این اساس، مهم‌ترین هدف تألیف این کتاب روشن‌سازی هویت واقعی هر یک از نقش برجسته‌های ساسانی و بیان محتوای تاریخی و فرهنگی و پیام مرموز موجود در آنهاست. بدیهی است تأمین این منظور به شدت مورد نیاز دانشجویان مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در رشته‌های باستان‌شناسی، تاریخ و پژوهش هنر است؛ زیرا آگاهی از نقش برجسته‌های ساسانی، مستقیم یا غیرمستقیم، در برنامه درسی آنها گنجانده شده است.

تاکنون ۳۵ نقش برجسته از دوره ساسانی شناسایی شده است که از این تعداد یک نقش برجسته در خارج از مرزهای سیاسی ایران و در محلی موسوم به رگ بی‌بی در خاک افغانستان واقع شده است، و ۳۴ نقش برجسته دیگر درون مرزهای سیاسی ایران امروز و در مناطق مختلفی چون سلماس، شهر ری، طاق بستان،

برم‌دلک، گویوم، تنگ چوگان بیشاپور، نقش رستم، نقش رجب، سراب بهرام، تنگاب فیروزآباد، دارابگرد، تنگ قندیل و سرمشهد کشف شده است.

در این کتاب، نقش برجسته‌های ساسانی را از دیدگاه نوع صحنه و بر اساس تقدم و تأخر زمانی مطالعه می‌کنیم. تحقیقات و مطالعات به عمل آمده در این زمینه نشان می‌دهد که هنرمندان و حجاران دوره ساسانی برای حجاری نقش برجسته‌ها دو موضوع اصلی مذهبی و غیرمذهبی، و یک موضوع ترکیبی (اجتماع دو موضوع مذهبی و غیرمذهبی در یک نقش برجسته) را مد نظر داشته‌اند. موضوعات صحنه‌های مذهبی از سه گروه تشکیل یافته است: صحنه تاج‌ستانی از اهورامزدا، صحنه تاج‌مانی از آناهیتا و صحنه نیایش؛ و صحنه‌های غیرمذهبی از شش موضوع متفاوت الهام گرفته‌اند: صحنه نبرد سواره، صحنه پیروزی، صحنه خانوادگی، صحنه شاهنشاه و درباریان، صحنه نبرد با حیوانات و صحنه شکار شاهی.

در موضوعات ترکیبی، می‌توان دو موضوع مذهبی و غیرمذهبی را که در یک صحنه جمع شده‌اند بارشناخت؛ موضوع صحنه مذهبی همانا تاج‌ستانی از اهورامزداست، و موضوع صحنه غیرمذهبی پیروزی بر دشمن است.

درباره اهمیت نقش برجسته‌ها به اجمال مطالبی را بیان کردیم. در خصوص ساختار کتاب نیز چند نکته ضروری است. ۱- در چهار فصل تدوین شده است: (۱) نگاهی گذرا به محل‌های نقش برجسته‌های ساسانی؛ (۲) نقش برجسته‌های ساسانی با موضوعات مذهبی؛ (۳) نقش برجسته‌های ساسانی با موضوعات غیرمذهبی؛ (۴) نقش برجسته‌های ساسانی با موضوعات ترکیبی. برنامه‌ریزی شده بود که فصلی هم با عنوان «تاریخ سیاسی و اجتماعی دوره ساسانی» به کتاب اضافه شود، اما از آنجا که حجم مطالب مربوط به نقش برجسته‌های ساسانی هم زیاد و هم کاملاً تخصصی بود، ترجیح داده شد این مبحث در قالب کتابی دیگر که مخاطبان خاص خود را دارد، به رشته تحریر درآید.

توضیح اینکه چون در این کتاب، نقش برجسته‌های ساسانی بر اساس متغیر نوع صحنه مطالعه شده‌اند، لاجرم از گنجاندن شرح مطالعات مربوط به سه تکنیک نگاره

خودداری شد: ۱) شیر غرآن در نقش رستم؛ ۲) نیم تنه ایزدبانو آناهیتا (۹) در دارابگرد؛ ۳) نقش محوشده شاپور دوم (۹) در نقش رستم. هیچ یک از نگارنده‌های یاد شده، به دلیل تک‌نگاره بودن، قابلیت بازگو کردن یک صحنه را ندارد. بر همین اساس، امکان جای دادن آنها در تقسیم‌بندی نقش برجسته‌ها بر اساس متغیر نوع صحنه نبوده است.

برخی از باستان‌شناسان و محققان غیرایرانی نقش برجسته‌های ساسانی را به صورت جدی، کارشناسانه و کاملاً تخصصی مطالعه و بررسی کرده‌اند؛ لیکن با وجود اهمیت، اعتبار و نقش ممتاز این آثار گرانبها در روشن ساختن زوایای تاریک تاریخ ایران دوره ساسانی، چنان که باید مورد مطالعه و بررسی قرار نگرفته و به فارسی‌زبانان معرفی نشده است. بر این مجموعه، سعی بر آن بود که این مهم به زبانی ساده و متنی روان به دست‌اندازن مرآت فرهنگی شناسانده شود؛ هرچند مطمئنیم که نواقص بسیاری نیز در کار است. لذا از صاحب‌نظران و خوانندگان محترم تقاضا داریم که نواقص و خطاهای این مجموعه را به دیده اغماض بنگرند، و اگر در موردی، خطا بسیار فاحش و اغماض‌نشدنی بود، تذکر بفرمایند تا اصلاح شود.

مؤلفان وظیفه خود می‌دانند مراتب تقدیر و سپاس فراوان خود را از همه دوستانی که در تألیف این کتاب نقش داشته‌اند، ابراز دارند. همراهی مجدانه و همکاری صادقانه دوست ارجمند و همکار فاضل، جناب آقای دکتر محمدرضا سعیدی (معاون محترم اجرایی «سمت»)، و جناب آقای تورج مهرابی (مدیر محترم گروه باستان‌شناسی «سمت») گره از مشکلات بسیاری گشود؛ از محرمات ایشان سپاس گزایم. از سرکار خانم دکتر راحله کولابادی و همسر بزرگوارشان، جناب آقای دکتر مرتضی عطایی، که هم در تهیه و ترجمه بسیاری از منابع غیرفارسی، و هم در بازخوانی متن کتاب متحمل رنج فراوان شده‌اند، سپاس فراوان داریم. تقدیر و تشکر از آقایان جواد علائی مقدم و رسول احمدی، و خانم‌ها الهام وثوق و آریتا میرزایی که مسئولیت تهیه برخی از عکس‌ها و نیز منابع فارسی و غیرفارسی را

داشته‌اند، و جناب آقای مهرداد پارسایی برای حروف چینی کتاب وظیفه‌ای است که ادای آن در پایان این سطور ضرورت دارد.

در خاتمه یادآوری چند نکته دیگر بی‌مناسبت نخواهد بود:

۱. نگارش برخی از نام‌های خاص، اعلام تاریخی و جغرافیایی ناآشنا برای اولین بار همراه با ضبط لاتینی آنها آمده است؛ لیکن در دفعات بعدی، تنها به نگارش فارسی آنها اکتفا شده است.

۲. هرگاه از یک پادشاه ساسانی برای اولین بار یاد شده است، دوران سلطنتش در ذکر نامش داخل پرانتز آمده است. در دفعات بعدی، ذکر از دوران سلطنت آن پادشاه نشده است. خوانندگان محترم برای آگاهی مجدد در این باره، به جدول شماره ۱، پادشاهان ساسانی که در آخر همین کتاب آمده است (جدول ۱) مراجعه فرمایند.

۳. ارجاعات به منابع و مآخذ در متن کتاب و داخل پرانتز، پس از نقل مطلب، آمده است (نام خنوادگی نویسنده، سال انتشار و شماره صفحه). هرچند برای تأمین این منظور روش‌های مختلفی وجود دارد، استفاده از این روش را پسندیده‌تر دیده‌ایم.

۴. هرچند برای خواننده خوشایندتر است که حواشی کتاب را در حاشیه هر صفحه ببیند، گنجاندن توضیح مطالب به صورت یکجای در آخر هر فصل و ذیل عنوان «پی‌نوشت‌ها» را بهتر دیده‌ایم. تصور می‌کنیم آیین روش، هم خواننده به راحتی به هر یک از توضیحات مورد نظرش دسترسی خواهد داشت و هم عمل حروف چینی و صفحه‌آرایی کتاب با سرعت و سهولت بیشتری به انجام خواهد رسید.

۵. متن کتاب پیوسته و مکرر خواننده را - جهت تفهیم بهتر و توجیه بیشتر - به رؤیت شکل نقش برجسته مورد بحث و مقایسه آن با شکل یا شکل‌های دیگر مستندات مربوط ارجاع می‌دهد. برای آنکه یافتن شکل‌ها و عمل مقایسه آنها با یکدیگر با سهولت بیشتری صورت گیرد، ترجیح داده شد که مجموع شکل‌های

مورد نظر یکجا و در بخش پایانی کتاب گنجانده شوند.

۶. برای آنکه مقایسه جزئیات موجود در برخی از نقش برجسته‌ها با دقت بیشتری صورت بگیرد، علاوه بر عکس نقش برجسته‌ها، طرح آنها نیز آورده شده است. استفاده از این شیوه در مطالعه نقش برجسته‌های ساسانی ضرورتی تام دارد و امری اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود.

۷. به قین، برای هر خواننده خوشایندتر است که منابع و مآخذ تصاویر را ذیل هر تصویر ببندد، اما از آنجا که، برای دستیابی به کیفیت بهتر، بسیاری از تصاویر را از سایت می اینترنت گرفته‌ایم، این امکان عملاً سلب گردید؛ زیرا با نوشتن آدرس دقیق اینترنت، تصاویر - که غالباً نیز طولانی‌اند - همراه با شرح هر شکل، لاجرم از حجم صفحه کاسته می‌شود، به تبع آن، باید ابعاد تصاویر را کوچک‌تر می‌کردیم. از آنجا که با کوچک شدن ابعاد تصاویر، کیفیت و وضوح آنها نیز کاسته می‌شد، ترجیح دادیم منابع مآخذ تصاویر و جدول‌ها را به صورت مستقل در پایان کتاب و قبل از منابع بیاوریم.